

«Εκπαίδευση - Νέες τεχνολογίες - Ανθρωπισμός»: Αντί εισαγωγής

*Κώστας Λάμνιαν**

Ευχαριστούμε τον Ομότιμο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και διευθυντή του περιοδικού «Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών» Πανταζή Τερλεξή για τη συνεργασία που είχαμε, προκειμένου να εκδοθεί το τεύχος «Αφιέρωμα» στην επιστημονική συζήτηση που διεξάγεται σήμερα στην Ελλάδα και παγκοσμίως για την πρόκληση των Νέων Τεχνολογιών, την εισαγωγή τους στην εκπαίδευση και τις πιθανές επιπτώσεις στον άνθρωπο και ειδικότερα στους μαθητές και τους εκπαιδευτικούς. Ευχαριστίες επίσης εκφράζονται στους συγγραφείς ειδικούς επιστήμονες που πρόθυμα ανταποκρίθηκαν και έστειλαν κείμενά τους για δημοσίευση στο αφιέρωμα αυτό, τα οποία ασφαλώς συμβάλλουν στη διεύρυνση και εμβάθυνση του σχετικού επιστημονικού προβληματισμού.

Σ' ένα γενικότερο επίπεδο, ο Marcuse υποστηρίζει ότι οι εξελίξεις που διαχρονικά παρατηρούνται στον τομέα της τεχνολογίας έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, οι οποίες όμως, αντί να σηματοδοτήσουν αλλαγές στις παραγωγικές σχέσεις, έχουν διαμορφώσει και ισχυροποιήσει ένα «τεχνικό» επι-

* Ο Κώστας Λάμνιαν είναι καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

χείρημα για τη νομιμοποίηση των υφιστάμενων. Ωστόσο ο ίδιος, αμβλύνοντας την ίσως ακραία αυτή θέση, δεν παραλείπει να τονίσει ότι η τεχνολογία, ως σύνολο μέσων, μπορεί τόσο να προσθέσει όσο και να αφαιρέσει δύναμη από τον άνθρωπο. Η τελευταία αυτή άποψη αξιοποιείται από τον Habermas, ο οποίος δεν θεωρεί αποκλειστικά υπεύθυνες για τις υφιστάμενες μορφές κυριαρχίας τις εξελίξεις που εκδηλώνονται στον τομέα της τεχνολογίας. Έτσι, υποστηρίζει ότι η μέσω της εξέλιξης της τεχνολογίας ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, κάτω από προϋποθέσεις, μπορεί να συμβάλει στην αλλαγή των παραγωγικών σχέσεων.

Στις μέρες μας, η εισαγωγή και η ραγδαία εξάπλωση των Νέων Τεχνολογιών στην εκπαίδευση είναι δεδομένη και αποτελεί μη αναστρέψιμη πραγματικότητα, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις σχέσεις που δημιουργούνται στο εσωτερικό της. Αποτελεί λοιπόν σημαντική πρόκληση για την επιστημονική κοινότητα συνολικά και για τους κοινωνιολόγους της εκπαίδευσης και τους παιδαγωγούς ειδικότερα η διερεύνηση, τόσο της δυναμικής που αναπτύσσεται στο πεδίο διαμόρφωσης και διαφοροποίησης των εκπαιδευτικών σχέσεων, όσο και των πιθανών κοινωνικών συνεπειών που έχουν προκληθεί ή αναμένονται, από τη γενίκευση της εισαγωγής και χρήσης των Νέων Τεχνολογιών στην εκπαίδευση.

Οι διαφορετικές οπτικές που αναδεικνύουν οι συμβολές των ειδικών στη διερεύνηση και την ανάπτυξη του ανεξάντλητου αυτού θέματος έχουν, κατά την άποψή μας, ιδιαίτερο επιστημονικό ενδιαφέρον. Ειδικότερα:

Ο Σπύρος Ράσης, Καθηγητής της Ιστορίας και της Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, αναλύει και ερμηνεύει την ιστορική διαδρομή της Ανθρωπιστικής Παιδείας στη Δύση, τονίζοντας τη συμβολή της στον απεγκλωβισμό του ατόμου από τα δεσμά της συλλογικής θεοκρατικής κοινωνίας του Μεσαίωνα. Παράλληλα, επισημαίνοντας το ρόλο των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών συνθηκών της κάθε εποχής, αναδεικνύει με σαφήνεια τις αιτίες των διαδοχικών αναβαθμίσεων και υποβαθμίσεων της ανθρωπιστικής Παιδείας, καθώς και τις απροκάλυπτες πολιτικές παρεμβάσεις που, με το πρόσχημα των εκσυγχρονιστικών αλλαγών, επέβαλαν, κατά περιόδους, την απαξίωση του ανθρωπιστικού παιδευτικού ιδεώδους, την περιθωριοποίηση των πολιτών και τη δημιουργία συνθηκών για την ανάδειξη της νεοφιλελεύθερης κοινωνίας των ανισοτήτων, των κοινωνικών αποκλεισμών, του ιδεολογικού εκφυλισμού και του πολιτικού και ειρηνικού ελλείμματος. Ο Σπύρος Ράσης, μέσα από την ενδιαφέρου-

σα κριτική του προσέγγιση, δεν αμφισβητεί την αξία και την προσφορά της επιστήμης και της τεχνολογίας στη σύγχρονη ζωή, ωστόσο προσυπογράφει το ερώτημα πολλών ριζοσπαστών διανοουμένων: «Ποιοι ελέγχουν την πρόοδο και την εφαρμογή της επιστήμης; Για ποιους σκοπούς»; Τέλος, ο συγγραφέας, μολονότι δεν θεωρεί την εκπαίδευση πανάκεια για την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων, υποστηρίζει ότι οι Ανθρωπιστικές Σπουδές μπορούν να παίξουν ουσιαστικό ρόλο, να αφυπνίσουν «κοιμώμενες» αξίες, να συνθέσουν τον κλασικό πολιτισμό με τη σύγχρονη ζωή και να βοηθήσουν τους μαθητές να κατανοήσουν και, γιατί όχι, να αλλάξουν τον τεχνολογικά αναπτυγμένο και κοινωνικά κατακερματισμένο σύγχρονο κόσμο μας.

Ο καθηγητής Συγκριτικής Παιδαγωγικής του Πανεπιστημίου Αθηνών και πρώην αντιπρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου *Δημήτρης Ματθαίου* πραγματεύεται το υπαρκτό, στην ατζέντα της εκπαιδευτικής πολιτικής όλων σχεδόν των αναπτυγμένων χωρών, δίπολο: Ανθρωπιστική Παιδεία και (ή) Τεχνική Εκπαίδευση και τονίζει ότι, μολονότι η πεισματική παρουσία του διλήμματος εκπορεύεται από ιδεολογικές εμμονές και σήμερα τίθεται με όρους παρελθόντος, είναι δηλωτική της παρατεινόμενης αδυναμίας να δοθεί ικανοποιητική απάντηση στο θέμα. Ειδικότερα, ο συγγραφέας πραγματοποιεί μια διεξοδική διερεύνηση των ιστορικών καταβολών του συγκεκριμένου διλήμματος και, αναγνωρίζοντας το ρόλο της ιστορικής συγκυρίας και του κοινωνικού συγκείμενου στη διαμόρφωση των όποιων θέσεων, καταλήγει σε μια συγκριτική μελέτη, τόσο των απόψεων που διατυπώνονται περί Ανθρωπιστικής Παιδείας και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης, όσο και των σχετικών πολιτικών που εφαρμόζονται, στην Αγγλία, τη Γαλλία, τη Γερμανία και την Ελλάδα, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην πληρέστερη κατανόηση του διλήμματος. Πιο συγκεκριμένα, η συγκριτική παρουσίαση των κοινωνικο-οικονομικών αναφορών και των διαφοροποιήσεων που εκδηλώνονται στη θεσμική διάκριση μεταξύ Γενικής και Τεχνικής Εκπαίδευσης, τόσο τον 19ο αιώνα, όσο και κατά τη διάρκεια του 20ού, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και κατατοπιστική. Τέλος, ο Δημήτρης Ματθαίου σημειώνει ότι, τα τελευταία χρόνια, με τη διεύρυνση της δυνατότητας πρόσβασης των αποφοίτων της Τεχνικής Εκπαίδευσης στα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα και την ώσμωση ανάμεσα στα προγράμματα των δύο τύπων σχολείων (μαθήματα Γενικής Παιδείας στην Τεχνική Εκπαίδευση και Τεχνολογίας και Επιχειρηματικότητας στη Γενική), παρατηρείται προσπάθεια υπέρβασης των εμμονών και σύνθεσης των δύο πόλων.

Οι σημερινές κοινωνίες υποφέρουν από την πληθώρα των πληροφοριών χωρίς νόημα και η κοινωνία της πληροφορίας είναι εύκολα μετατρέψιμη σε κοινωνία του «χάους των πληροφοριών» υποστηρίζει στην ενδιαφέρουσα ανάλυσή του ο καθηγητής Φιλοσοφίας του Τμήματος Θεολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών *Κωνσταντίνος Δεληκωσταντής*. Παράλληλα, ο συγγραφέας τονίζει ότι στις γενικότερες αδυναμίες που παρατηρούνται, σχετικά με την εκπαίδευση των εκπαιδευτικών είκοσι χρόνια μετά την ίδρυση των Παιδαγωγικών Τμημάτων, προστίθενται σήμερα τέσσερις σύγχρονες προκλήσεις: Η εισβολή των Νέων Τεχνολογιών στην εκπαίδευση, οι επιπτώσεις από την παγκοσμιοποίηση της αγοράς, οι νέες προκλήσεις της πολυπολιτισμικότητας και τα προβλήματα που προκύπτουν από μια ολοκληρωτικά αλλαγμένη σήμερα παιδική ηλικία, εξαιτίας της καταλυτικής παρουσίας των μέσων μαζικής επικοινωνίας. Οι συγκεκριμένες προκλήσεις συγκροτούν ένα περιβάλλον αφιλόξενης ρευστότητας για τα παιδιά και δημιουργούν ανησυχίες για την εξαφάνιση της «παιδικότητας». Στο πλαίσιο αυτό, αρχίζει η «νέα Οδύσσεια του δασκάλου», αφού, όπως υποστηρίζει ο *Κωνσταντίνος Δεληκωσταντής*, από τον ανθρωπιστικό δάσκαλο που ονειρευτήκαμε, μας προέκυψε ο τεχνοκράτης και ο αποτελεσματικός. Τέλος, προχωρώντας σε συγκεκριμένες προτάσεις, θεωρεί ότι, για να μπορέσει να ανταποκριθεί ο δάσκαλος στις νέες προκλήσεις, είναι αναγκαίες τρεις αλλαγές στην εκπαίδευσή του:

- Διεύρυνση της παιδαγωγικής του κατάρτισης.
- Ειδίκευση είτε στις Ανθρωπιστικές Επιστήμες και τη διδακτική τους, είτε στις Φυσικές Επιστήμες-Μαθηματικά και τη διδακτική τους.
- Έμφαση στις Νέες Τεχνολογίες στην εκπαίδευση, ως μέσο και ως πεδίο εκπαίδευσης.

Η «Κοινωνία της Γνώσης και της Πληροφορίας» ως ιδεολογική κατασκευή και η πρόκληση της ορθολογικότητας, σε σχέση με τις Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας στην εκπαίδευση, συνθέτουν το πεδίο που διερευνά διεξοδικά ο Καθηγητής της Διδακτικής της Φυσικής του Πανεπιστημίου Πατρών *Κώστας Ραβάνης*. Ειδικότερα, ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι οι οραματισμοί, οι προσδοκίες και οι ιδεολογικού χαρακτήρα συζητήσεις και αντιπαραθέσεις που αναφέρονται στην «Κοινωνία της Γνώσης και της Πληροφορίας» διαμορφώνουν μια πολλαπλότητα σημασιοδοτήσεων. Έτσι, ένα υλικής υφής κοινωνικό, οικονομικό, τεχνολογικό

και πολιτισμικό φαινόμενο μετατρέπεται σ' ένα ιδεολογικού χαρακτήρα ασαφές νεφέλωμα, το οποίο πολλές φορές παρουσιάζεται απλοϊκά ως «αγαθοποιός δύναμη», από τα ΜΜΕ (και όχι μόνο), με ό,τι αυτό συνεπάγεται για μια ορθολογική διαχείρισή του. Στη συνέχεια ο Κώστας Ραβάνης, υποθέτοντας ότι η εκπαίδευση σήμερα αποτελεί μηχανισμό αναπαραγωγής ιδεολογικών προταγμάτων και υλικών δεσμεύσεων της «Κοινωνίας της Πληροφορίας και της Γνώσης», αναζητεί τη σχέση των Τεχνολογιών της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας με την Εκπαίδευση και διακρίνει τρεις προσεγγίσεις:

- Την τεχνοκρατική-ανιστορική προσέγγιση.
- Την ορθολογική-μεταρρυθμιστική προσέγγιση.
- Την κριτική ορθολογική προσέγγιση.

Τέλος, ο συγγραφέας επισημαίνει ότι, στις νέες συνθήκες που δημιουργούνται, υπάρχουν οι προϋποθέσεις για τη μελέτη των προτάσεων μετασχηματισμού των εκπαιδευτικών δομών και των εργαλείων που θα συμβάλουν στην αλλαγή των λειτουργικών παραμέτρων της διδασκαλίας.

Ο ομότιμος καθηγητής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και πρώην πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου *Παπαδόπουλος Ιωάννης* υποστηρίζει ότι στις τρεις γνωστές και αλληλεξαρτώμενες παραμέτρους (Δάσκαλος-Μαθητής-Γνωστικό Αντικείμενο), που καθορίζουν την εκπαιδευτική διαδικασία, προστέθηκε τα τελευταία χρόνια και μια τέταρτη, οι Νέες Τεχνολογίες, η οποία, στην αλληλεπίδρασή της με τις προηγούμενες, τις μετασχηματίζει, αλλάζοντας ταυτόχρονα και η ίδια. Παράλληλα, προσεγγίζει κριτικά την εισαγωγή των Νέων Τεχνολογιών στην εκπαίδευση, μολονότι αναγνωρίζει ότι αυτές ενθαρρύνουν την επικοινωνία με τους άλλους, συμβάλλουν στην κατανόηση του σύγχρονου κόσμου και αποτελούν ένα συγκλονιστικά αποτελεσματικό εργαλείο που διευρύνει τις δυνατότητες των εκπαιδευτικών συστημάτων. Τέλος, εύστοχα επισημαίνει ότι η άκριτη αναγόρευση του τεχνολογικού και επιστημονικού επαγγελματισμού σε βασικό στόχο του εκπαιδευτικού συστήματος, σε συνδυασμό με τον αποκλεισμό όλο και περισσότερων ανθρωπιστικών μαθημάτων από τα προγράμματα των σχολείων, αποδυναμώνει πνευματικά το σχολείο και εγκυμονεί κινδύνους εξασθένησης της ενεργητικής φαντασίας των μαθητών.

Ο Καθηγητής Παιδαγωγικής και πρώην αντιπρόεδρος του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας *Βασίλης Κουλαϊδής* και ο Επίκου-

ρος Καθηγητής Κώστας Δημόπουλος, του Τμήματος Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, αναλύουν τους παιδαγωγικούς όρους ένταξης στην εκπαιδευτική διαδικασία του εκπαιδευτικού υλικού που βασίζεται στις νέες τεχνολογίες της πληροφορίας και των επικοινωνιών. Σ' ένα πρώτο επίπεδο, οι συγγραφείς διαπιστώνουν ότι, είτε επειδή υιοθετήθηκε και επιβλήθηκε στους εκπαιδευτικούς από τα πάνω μια και μόνο τεχνολογική καινοτομία, είτε επειδή ο σχεδιασμός του σχετικού υλικού εντάχθηκε σε μερικά και αποσπασματικά πλαίσια αναφοράς, το e-εκπαιδευτικό υλικό αντιμετωπίζεται σήμερα με σκεπτικισμό από τους εκπαιδευτικούς της πράξης ως προς την εκπαιδευτική του χρησιμότητα. Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις, οι Κουλαϊδής και Δημόπουλος υιοθετούν την άποψη ότι προϋπόθεση για την ένταξη του e-υλικού στην εκπαιδευτική διαδικασία είναι, τόσο η ανάδειξη των τεχνικών χαρακτηριστικών του υλικού αυτού που έχουν παιδαγωγικό ενδιαφέρον, όσο, κυρίως, η ανάπτυξη μιας θεωρητικής «γλώσσας» για την περιγραφή των επιπτώσεων των παραπάνω χαρακτηριστικών με παιδαγωγικούς όρους.

Η εφαρμογή του συγκεκριμένου πλαισίου στην παιδαγωγική αποτίμηση των χαρακτηριστικών του e-υλικού αποτελεί σημαντική συμβολή στην προβληματική, σχετικά με την ένταξη του υλικού αυτού στην εκπαιδευτική διαδικασία, καθώς παρέχει τη δυνατότητα σε όλους τους εμπλεκόμενους:

- Να αναστοχάζονται πάνω στις επιδράσεις αυτής της ένταξης.
- Να εξετάσουν τη συμβατότητα του υλικού με τα υπόλοιπα στοιχεία του παιδαγωγικού περιβάλλοντος.
- Να εντοπίζουν τα σημεία όπου απαιτούνται παρεμβάσεις σε σχεδιαστικό επίπεδο, εάν πρόκειται η χρήση του e-υλικού να λειτουργήσει ως καταλύτης συνολικότερου επαναπροσανατολισμού της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η συμβολή των Κουλαϊδή και Δημόπουλου επιτρέπει τη μετάθεση της συζήτησης περί του e-εκπαιδευτικού υλικού στο πεδίο της παιδαγωγικής προβληματικής, η οποία συνεκτιμά ολιστικά τους συντελεστές του εκπαιδευτικού περιβάλλοντος.

Μια κοινωνιολογική ανάγνωση του τρόπου διαχείρισης των Νέων Τεχνολογιών της πληροφορίας και της επικοινωνίας (Τ.Π.Ε.), στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής και ειδικότερα των μικρο-διαδικασιών με τις οποίες αυτή διαμορφώνεται μετά τη Διακήρυξη της Λισαβώνας (2000), διερευνά η Άννα Τσατσαρώ-

νη, αναπληρώτρια καθηγήτρια της Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης στο Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Η συγγραφέας παρουσιάζει το πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης «Εκπαίδευση και Κατάρτιση 2010» και στη συνέχεια εξετάζει δεδομένα με πλαίσιο αναφοράς επιλεγμένα επίσημα κείμενα πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τα οποία δείχνουν ότι ο κυρίαρχος λόγος περί Τ.Π.Ε. στην εκπαίδευση καθιστά τον εκπαιδευτικό, το μαθητή και τη γενικότερη δομή του σχολείου κύριους στόχους των αλλαγών που προωθούνται. Στο πλαίσιο αυτό, αναδεικνύονται ιδεολογικές χρήσεις και καταχρήσεις της έννοιας της εκπαιδευτικής πρακτικής, στο λόγο της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής, οι οποίες οδηγούν στη διαπίστωση ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση παρεμβαίνει και επιδιώκει έναν εργαλειώδη αναπροσανατολισμό των εκπαιδευτικών συστημάτων όλων των κρατών μελών. Στο πολιτικό πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μολονότι επιχειρούνται διαφορετικές εννοιολογήσεις της έννοιας της εκπαιδευτικής πρακτικής, οι οποίες αντλούν από διαφορετικές πηγές, παραδόσεις και λόγους, το νόημα της έννοιας τείνει να παγιωθεί με βάση αναφορές στη θεματική των Τ.Π.Ε. στην Εκπαίδευση. Απόρροια του προσανατολισμού αυτού είναι ασφαλώς η ενίσχυση των ερευνητών τού εν λόγω πεδίου, με σαφείς αρνητικές συνέπειες για τον ευρύτερο χώρο των Επιστημών της Εκπαίδευσης. Τελικά η συγγραφέας, αξιοποιώντας τη θεωρία της πολιτισμικής αναπαραγωγής του Bernstein, «αποκαλύπτει» κοινωνικές παραδοχές, οι οποίες επηρεάζουν τη διαμόρφωση του λόγου της ευρωπαϊκής εκπαιδευτικής πολιτικής και επιβάλλουν ένα συγκεκριμένο νόημα στην έννοια της εκπαιδευτικής πρακτικής.

Ο Καθηγητής Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και πρώην αντιπρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου *Κώστας Λάμνιαν*, ο Λέκτορας Κοινωνιολογίας της Σχολικής Τάξης του Πανεπιστημίου Πάτρας *Γιάννης Καμαριανός* και ο υποψήφιος Διδάκτωρ *Βασίλης Ντακούμης* αναλύουν κριτικά και συγκριτικά τα αποτελέσματα δύο φάσεων διαχρονικής έρευνας που οι ίδιοι πραγματοποίησαν, σχετικά με τις μεταβολές που προκαλεί η σταδιακή εισαγωγή των Νέων Τεχνολογιών στην εκπαίδευση. Στο θεωρητικό τους πλαίσιο, οι συγγραφείς υποστηρίζουν ότι οι Νέες Τεχνολογίες μεταλλάσσουν την παραδοσιακή εκπαιδευτική συνδιαλλαγή και επιβάλλουν την αποσύνδεση της γνώσης από το φορέα της, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για τις ανθρώπινες σχέσεις και τον περιορισμό των ηθικών δεσμεύσεων ανάμεσα σε φορείς

και παράγοντες που συγκροτούν το εκπαιδευτικό πεδίο. Επιπλέον, αναλύοντας την εσωτερική φύση της ψηφιακής τεχνολογίας, αναδεικνύουν τις συνέπειες που προκαλεί (θα προκαλέσει) η γενίκευση της εισαγωγής των Νέων Τεχνολογιών στην εκπαίδευση, τόσο στις δομικές ρυθμίσεις των εκπαιδευτικών συστημάτων, συμπεριλαμβανομένων και αυτών του συμβολικού ελέγχου, όσο και στο επικοινωνιακό πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας, με τον περιορισμό της αλληλόδρασης και των δυνατοτήτων που δημιουργούν οι απρόβλεπτες αντιδράσεις του «άλλου».

Οι υποθέσεις των δύο φάσεων της εμπειρικής έρευνας, οι οποίες επιβεβαιώνονται σε μεγάλο βαθμό ακόμη και στο αρχικό αυτό στάδιο εισαγωγής των Νέων Τεχνολογιών στην εκπαίδευση, διερευνούν αν η εισαγωγή της ψηφιακής μηχανής στην εκπαίδευση συνεπάγεται:

- Την εισαγωγή ενός λόγου ρυθμιστικού για την οργάνωση και για τις σχέσεις που αναπτύσσονται στο εσωτερικό της εκπαίδευσης.
- Τη μεταλλαγή της μορφής και του περιεχομένου της σχολικής και της παιδαγωγικής γνώσης.
- Την ποιοτική και την ποσοτική διαφοροποίηση των μορφών συμβολικού ελέγχου.
- Τον πιθανό θετικό επηρεασμό, σ' ένα πρώτο επίπεδο, των κοινωνικά προσδιορισμένων εκπαιδευτικών ανισοτήτων.
- Την παραγωγή νέων μορφών εκπαιδευτικών ανισοτήτων, τις οποίες δημιουργεί η διαφοροποίηση της δυνατότητας πρόσβασης στις ολοένα διευρυνόμενες ποιοτικές αλλαγές των Νέων Τεχνολογιών.

Οι συμβολές των ειδικών επιστημόνων, οι οποίες αναλύονται εκτενέστερα από τους ίδιους στον τόμο αυτό, ασφαλώς και δεν εξαντλούν όλες τις πτυχές ενός σύνθετου και με συνεχώς ανανεούμενες διαστάσεις ζητήματος. Ωστόσο, οι εμπειριστατωμένες διερευνήσεις και κριτικές / συγκριτικές αναλύσεις τους προβάλλουν ποικίλες όψεις του θέματος και αναδεικνύουν νέους προβληματισμούς που τροφοδοτούν την εξελισσόμενη επιστημονική συζήτηση σ' ένα βασικό για τη σύγχρονη κοινωνική, οικονομική και εκπαιδευτική πραγματικότητα θέμα.

Οι Νέες Τεχνολογίες αποτελούν μια από τις σημαντικότερες αλλαγές που έχουν συντελεστεί στα μέσα παραγωγής κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων, η οποία έχει ήδη επηρεάσει τις σχέσεις στο πεδίο παραγωγής. Ας θυμηθούμε τη θέση του

Marx, ο οποίος υποστήριξε ότι οι αλλαγές στα μέσα παραγωγής επηρεάζουν τις παραγωγικές σχέσεις και αναδιατάσσουν συνολικά το εποικοδόμημα.

Επομένως, η γενίκευση της εισαγωγής των Νέων Τεχνολογιών στην εκπαίδευση αναμένεται ότι θα δημιουργήσει νέες σχέσεις μεταξύ όλων των εμπλεκομένων παραγόντων, αφού, μέσω των Νέων Τεχνολογιών, όπως τονίζει και ο Bernstein, αποδεσμεύεται η γνώση από τους κλασικούς παραγωγούς, αναπαραγωγούς και διαχειριστές της.

